

ЛІДІЯ ЛУК'ЯНЧУК

КАНДИДАТ ІСТОРИЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТ
кафедра української мови, літератури та культури
факультет лінгвістики
Національний технічний університет України «КПІ»
l_la@ukr.net

ВПЛИВ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ЛЕСІ УК- РАЇНКИ

У статті проаналізовано світоглядні позиції Лесі Українки, сформовані під впливом дядька поетеси, її поради і вчителя, авторитетного громадського діяча і науковця, Михайла Петровича Драгоманова²⁷. Історія дружніх стосунків цих мислителів та світоглядна еволюція письменниці простежена на матеріалі багатого листування.

Ключові слова: світогляд, мислитель, матеріалізм, національна ідея, еволюція.

Леся Українка належить до тих письменників

²⁷ Драгоманов М. П. (1841-1895рр.) – відомий український громадсько – політичний діяч, літературознавець, історик, публіцист, фольклорист, економіст, філософ.: довідник з історії України. – К.: «Генеза», 2002. С.224-226.

кінця ХІХ – початку ХХ століття, які своєю творчістю збагатили духовну культуру людства. Творчість Лесі Українки стала однією з вершин художньої свідомості українського народу в його історичному поступі і водночас видатним явищем світової літератури тому, що містить в собі невичерпні джерела високих людських ідеалів добра і справедливості, сповнена пафосом революційного оновлення світу, гуманізму свободи і братерства народів.

Про формування світогляду великої української поетеси написано чимало наукових праць [Незбагненна... 2010]. Дослідження життя і творчого шляху Лесі Українки свідчить, що найбільший вплив на її погляди справили мати Олена Пчілка, рідний дядько М. Драгоманов та родичі письменниці, а саме: О. Косач – Кривинюк, Л. Старицька – Черняхівська, К. Квітка, Ф. Колесса, Л. Шишманова – Драгоманова, І. Косач – Борисова, О.Стешенко та ін [Спогади...1971: 13].

Серед оточення Лесі Українки виокремлюється постать Михайла Петровича Драгоманова – який мав величезний вплив на формування світогляду письмен-

ниці, як особистості. М. Драгоманов по матері був рідним дядьком Лесі. Дружні сімейні стосунки між сім'ями Косачів і Драгоманових, створили умови для виникнення особливих духовних взаємин між дядьком та племінницею.

З дитинства для майбутньої поетеси Михайло Петрович став своєрідним ідеалом. «Літом приїздив дядько Михайло Петрович Драгоманов і сам, і з жінкою та старшою дочкою Лідою. Ще з того часу у Миші і Лесі встановились відношення до цього дядька, як до якогось ідеалу», – згадує сестра Лесі Українки О.П.Косач-Кривинюк [Косач-Кривинюк 2006: 240]. Видатний український вчений та історик дуже любив свою племінницю і фактично став для неї «компасом у світі знань» [Голубенко 2007: 19]. І.Франко стверджує, що Леся Українка вже в 1888 році досягла в своїх поезіях високої майстерності. Не має сумніву, що це були здобутки інтенсивної праці над власною освітою, над опануванням мови і віршової техніки, а також і впливи того оточення, серед якого вона жила. «Не знаю напевно, – пише І.Франко, – але

здається, що не помилюся, коли між тими впливами на першому місці поставлю вплив її дядька, незабутнього сівача живих і широких ідей серед нашої суспільності, Михайла Драгоманова. Леся вела з ним оживлену переписку, і покійник уже тоді з великою надією дивився на її талант і, певно, не залишив ніякої нагоди прояснювати і наводити його на кращу дорогу, до щораз вищої мети» [Франко 1981: 262].

Листування М. Драгоманова і Лесі Українки розпочалося з 1888 року. Перший лист Лесі до дядька датується 25 березня 1888 року, коли їй пішов 17-й рік. В листах до племінниці М. Драгоманов учив її оцінювати історичні події, літературу, мистецтво, допомагав формувати її науковий світогляд. На цей час за плечима М. Драгоманова був величезний досвід наукової, політичної, публіцистичної та культурно-просвітницької діяльності [Драгоманов 1991: 617]. У 1863 році він вступив до Київської «Громади», де значну увагу приділяв проблемам розвитку української національної культури та відстоював право українського народу мати свою культуру, свою мову, викривав русифі-

каторську політику царського уряду, обстоював переважно мирний шлях розвитку революції [Лозинська 2011]. У 1874-1875 роках видав «Исторические песни малорусского народа», разом з В.Антоновичем видав праці «Шевченко, українофіли й соціалізм», «Політичні пісні українського народу XVIII - XIX ст.» та ін. Саме він став автором першої програми української соціал-демократії, написаної ним 1888 року, в якій вдало поєднана ідея соціального і національного визволення [Лисяк-Рудницький 1994: 229]. Його багатогранна наукова, літературно-критична, публіцистична і громадська діяльність в кінці XIX ст. мала значний вплив на розвиток українського політичного життя і, безумовно, стала визначальною для формування світогляду його талановитої племінниці [Зеров 1990: 362].

Звільнений в 1875 році з Київського університету «за неблагонадійність» через свої погляди та діяльність Михайло Драгоманов був змушений емігрувати. Але перебуваючи за кордоном, він продовжує своє спілкування з племінницею, постійно даючи поради і надси-

лаючи літературу: «Книжки ваші я всі прочитала, і вони мені дуже сподобались, збираюсь навіть дещо перекладати. Найбільше мені згодився словар, бо я почала переводити «Одіссею» [Українка Леся 1978: 20]. Дядько не лише надсилав Лесі Українці літературу. Дізнавшись про її захоплення перекладами, допомагав письменниці у цій справі, інформував про наукові твори, фольклор та наукові видання у зарубіжних країнах. Леся щиро хотіла також допомогти ученому, тому у своїх листах вона часто просила надіслати їй якусь роботу: «Задайте мені, – пише вона в листі, – ще якусь роботу. Мені краще іде робота по Вашому слові». У іншому листі: «... прошу вас, дядьку, не забувати, що я готова завжди служити Вам своєю роботою, чи то в перекладах, чи то в оригінальних творах! Було б мені дуже мило, коли б я могла бути Вам у чому-небудь справжньою помічницею» [Українка 1978: 137]. Поетеса часто зверталася до М.Драгоманова за порадами і високо цінувала його думку.

Професор Погребенник В., досліджуючи результативність ідейно-творчого спілкування М. Драгоманова

і Лесі Українки, висловив думку, що саме під впливом вченого Леся Українка зрозуміла, що для того, щоб йти у майбутнє, потрібно добре знати своє минуле. «Він вчив її, не зашорюючись на національній кривді, поціновувати минуле й сучасне з широкого погляду, не випускати з поля зору соціальні чинники, шукати живі справи й правду, спільну для багатьох національностей, не фетишизувати національні святощі і не сприймати «голі мрії», сміливо вдивлятися в майбутнє, йти до великої мети визволення людини і нації, вливаючись у велику еволюцію європейської людності» [Погребенник 2003: 180].

Своє перше історичне дослідження Леся Українка написала за сприяння та допомогою дядька. «Стародавня історія східних народів» – один з перших популярних підручників із давньосхідної історії, який письменниця створила для наймолодших сестер. У своєму підручнику вона висвітлила історію історично-економічних, соціально-політичних, релігійних та міфологічних відносин різних народів. У світобаченні Лесі Українки саме «народ» є центральним суб'єктом історичного процесу.

З 1918 року книжка жодного разу не перевидавалась. Втім, значна її частина вміщена у праці дослідниці Олени Огнєвої «Східні стежки Лесі Українки» [Трофімчук 2009: 72].

Чимало творів Лесі Українки пов'язані з історією. Будучи всебічно розвиненою особистістю, вона завжди цікавилась минулим українського народу і людства. Втім під впливом Михайла Драгоманова остаточно сформувався історичний світогляд письменниці [Кузьминець 1999: 137]. Саме він став орієнтиром для Лесі Українки у сторінках світової та української історії. Підтвердженням цього є, написана в 1911р., незадовго до смерті, драматична поема «Бояриня». Поема «Бояриня» – це перший драматичний твір української історії. З одного боку, причини звернення Лесі Українки до українських історичних сюжетів, у тому числі і в поемі «Бояриня», можна вбачати у ностальгії, спричиненій відірваністю від українського оточення, а з іншого боку, за міркуваннями М.Драй-Хмари, трактуючи такі поняття, як «поневолення народу», «любов до рідного краю» тощо, Леся Українка свідомо шукала паралель до цих понять

в історичному минулому, бо загальне становище було тоді таке, що не зовсім дозволяло речі звати своїми іменами» [Драй-Хмара 2002: 36].

Серед оригінальних творів Лесі Українки, які були написані під впливом Михайла Драгоманова, насамперед, треба назвати поему «Роберт Брюс, король шотландський». Дядько розповів племінниці про подвиг Роберта Брюса, про епізод з павуком, який стає своєрідним кульмінаційним пунктом поеми. Тема «припала до серця» Лесі і стала основою твору [Волинський 1991:59].

Задум драматичної поеми «У пущі» також виник за порадою М. Драгоманова, коли Леся Українка працювала над брошурою про Джона Мільтона, пуританина часів англійської буржуазної революції XVII ст. Часто поетеса присвячувала своєму пораднику і другу вірші. Перший твір з посвятою Драгоманову було надруковано у часописі «Народ» за 1891 рік під назвою «Сірома» («Бідні люди»).

Кінець XIX – початок XX ст. позначився піднесенням революційного руху в Росії та в Україні як її складовій частині. Це сприяло розвитку і поширенню

політичних, зокрема соціалістичних ідей. Відчутний вплив на радикальні кола інтелігенції справляв марксизм. Саме цей період збігається з активною творчістю та громадською діяльністю Лесі Українки. У 90-х роках вона уважно вивчала соціалістичну та марксистську літературу, зблизилася з революційними гуртками та організаціями, в тому числі й соціал-демократичного напрямку. Про це свідчать активне листування Лесі Українки з визначними діячами українського соціал-демократичного руху початку ХХ ст. Письменниця усвідомлювала роль соціал-демократії в боротьбі за своє соціальне й національне визволення, але вважала, що в цьому русі особливу увагу треба приділяти національному питанню. У творах Лесі Українки викривається антинародна сутність монархічних режимів, а особливо – побудованої на насильстві й не обмеженої ніякими законами російської абсолютної монархії.

І хоча письменниця була знайома з творами марксизму, перекладала їх українською мовою, але марксистом вона не стала. Світогляд її був, в основному, матеріалістичний, з притаманним йому діалектичним підходом до аналізу всіх явищ дійсності, з упевненістю у пізнавальних

можливостях людини. Свої думки про вічність і несотворимість матерії вона висловлює у вірші «Ось, уночі...».

Леся Українка була впевнена, що всі речі матеріального світу існують об'єктивно, тобто незалежно від людини. Матерія є активною, вона – носій всіх змін і перетворень, всього руху і закономірного процесу буття. Ідеальне ж є породженням матеріального, хоча й ідеї, людське мислення, відіграють важливу роль. Це, зрештою, не виключає, а передбачає важливу роль людського мислення як фактора існування всього суцього. Леся виступала проти ідеї потойбічного життя, критикувала фаталізм, вульгарний матеріалізм, різні напрями ідеалістичної філософії. Невід'ємним елементом її світогляду був атеїзм.

Для багатьох творів Лесі Українки характерне переплетення різних аспектів реальності з мотивами давньої історіографії. Це, насамперед, використання нею різних біблійно-християнських і антично-міфічних сюжетів, через які вона розкриває моральні якості своїх героїв, показує соціальний стан сучасного їй суспільства, дає філософське осмислення дійсності. У цьому відношенні шедевром поетеси є «Лісова пісня»

(1911), яка містить в собі глибоку філософську ідею органічної єдності людини і природи, антропологічної «наповненості» останньої. У цій романтичній драмі-феєрії письменниця втілила думку про діалектичну єдність людини і природи, про амбівалентність цих складних, часом суперечливих взаємовідносин.

Захоплення українським духом, національною ідеєю проявляються в багатьох творах Лесі Українки. В них проступає глибока віра поетеси в свій народ, в його сили. Тексти Лесі Українки сповнені закликами до національного пробудження, до боротьби проти неволі й «національної ганьби». Романтична спрямованість, характерна для прометеївських образів творчості Лесі Українки, їхня непримиримість зі злом, поневолення, їхня нескореність з великою силою і творчою одержимістю володіли й самою письменницею. Її герої прагнули боротьби за право на щастя, їм чужий стан покірності та пасивності, вони бунтують проти «невільницького зганьблення». Таким соціально загостреним є образ Неофіта-раба («В катакомбах»), який не бажає носити рабські кайдани, виступає проти всякої тиранії, схиляється тільки перед Проме-

теєм тому, що він «...не творив своїх людей рабами,... та не назвав свого тирана батьком, а деспотом всесвітнім...» [Филипович 1991: 105].

Значну допомогу надав М. Драгоманов Лесі Українці в її публіцистично-критичній діяльності. В її доробку низка статей літературознавчого характеру (наприклад, «Заметки о новейшей польской литературе») та суспільно-політичного спрямування (наприклад, «Не так ті вороги, як добрії люди», «Оцінка «Нарису» програми Української соціалістичної партії»). Під впливом Драгоманова Леся Українки зацікавилась політичним життям України, діяльністю радикальної партії, утвореної в Галичині 1890 року. Разом з І. Франком та М. Павликом та за діяльної підтримки М. Драгоманова вона брала участь у виданні часопису «Народ». Був період, коли дядько радив Лесі Українці зайнятися політичною діяльністю, провадити далі те, чого вона в нього навчилася. В листі до М. Павлика вона писала: «Дядько хотів, щоб моя праця і моя думка росли і жили, щоб я ні літератури, ні політикіне скидалась, щоб я шукала свого шляху, була

б не епігоном його, а духовною дитиною». Далі вона зазначає, що її душа - душа поета, в якій щире слово – то перша її зброя, і зложити її та переїхати у Галичину і зайнятись політикою вона не може, не має права, бо для неї «скинутись» літератури гірше за смерть [Волинський 1991: 53].

За рекомендаціями М. Драгоманова Леся Українка вивчила іноземні мови: англійську, італійську, пізніше – німецьку, французьку, староеврейську, щоб читати твори класиків літератури в оригіналі, робити переклади українською. За порадою дядька перекладає уривки з творів істориків християнства Е.Ренана та М.Верна. На його прохання поетеса збирає народні пісні, прислів'я, думи і надсилає Драгоманову до Женеви, а згодом до Софії, де вчений працював над вивченням багатой і прекрасної, як він висловлювався, поетичної творчості українського народу [Волинський 1991: 52].

М. Драгоманов допомагав Лесі Українці розібратися у складній політичній обстановці Наддніпрянської України та Галичини і відіграв важливу роль у виробленні прогресивних поглядів. У листі до О. Кобилянської

у 1899 р. вона писала, що вважає дядька вчителем своїм і у формуванні своїх поглядів на літературу, науку, громадське життя, релігію дуже завдячує йому. Та все ж у вирішенні ряду важливих суспільно-політичних питань Леся Українка не погоджувалася з М. Драгомановим і говорила йому про це відверто. В останні роки життя М. Драгоманова (помер 1895 року) розходження у їхніх поглядах стало очевидним. Якщо Драгоманов був виразником мужицького демократизму і в селянстві вбачав соціальну силу, здатну змінити суспільний лад, то Леся Українка мала більш радикальні погляди. Її не задовольняють вимоги поміркованих народовольців, в т.ч. і М. Драгоманова. В листах до дядька вона вимагає рішучих дій. Якщо М. Драгоманов орієнтувався в основному на селянство, то Леся Українка, будучи знайомою з соціал-демократичною літературою, вважала, що головну роль у визвольній боротьбі зіграють «люди робочі».

Незважаючи на відхід від деяких драгоманівських ідей, Леся Українка на все життя зберегла любов і повагу до свого дядька – кращого порадника, вчителя і друга. «Далеко не все в спадщині суверенної творчої особистості Лесі Українки, –

підкреслює В. Погребенник, – походить від дядька, зокрема створене в ХХ ст. Найголовніше ж те, що вона не зупинилась на дядьковій науці, а розвивалась і де в чому переросла М. Драгоманова» [Погребенник 2003: 181].

Під еволюцією світогляду Лесі Українки слід розуміти, перш за все, перехід від літературно-художнього описування історичних подій і фактів до осмислення закономірностей світового історичного розвитку і місця в ньому України. Своєрідність життєвого шляху, вимушена відірваність від батьківщини та ряд об'єктивних причин, пов'язаних з особливостями історичного розвитку України кінця ХІХ – початку ХХ століття, зумовили творчий вибір письменниці на користь розв'язування загальнолюдських проблем та історичних колізій, звернення до історичної тематики як способу втілення та оприявлення власних прагнень. Світова історія пізнавалася письменницею у двох напрямках. Перший – пошук необхідної теми для вільного самовияву української дійсності, другий – наукове вивчення епохи, в яку здійснювався екскурс. Таким чином, історичний світовий процес бачився письменницею цілісно – від зародження людства і до сучасних їй подій. Дати

власне і глибоке розуміння української проблеми письменниця змогла завдяки винятковій історіософській перспективі свого художнього мислення. Слід особливо підкреслити, що базою освоєння вітчизняної історії були для Лесі Українки і праці представників романтично-позитивістського напрямку – М. Костомарова, В. Антоновича та ін., і політичні ідеї М. Драгоманова, і роботи молодих представників класичного позитивізму, насамперед, М. Грушевського [Багаліка 2000: 10].

У дослідженнях світоглядних джерел творчості Лесі Українки останнім часом звертається увага на «зіткнення ідеологій, сучасну кризу суспільної думки та втрату основних орієнтирів національної ідеї» [Козачок 2008: 73]. Так, Я. Козачок підкреслює, що світогляд «Лесі Українки визначався не учнівством навіть у видатних учителів – Драгоманова і матері, тим більше не сукупністю знань і життєвих фактів, почерпнутих із суспільного досвіду. Він мав глибоке філософське підґрунтя, засноване не тільки на знаннях. До його характеру можна застосувати слова видатного вітчизняного філософа ХІХ ст. П. Юркевича. Він вважав філософський світогляд «не механізмом,

котрий передбачає складність буття, а його достоїнством або ідеєю... Буття існує за силою свого достоїнства або ідеального сенсу». Для світогляду й творчості Лесі Українки були властиві саме такі ознаки, сутність яких окреслена вищими осягами філософської думки» [Козачок 2008: 73]. Тому версії формування і розвитку світогляду Лесі Українки, прочитання її творчості можуть бути багатимірними, неосяжними, як і постать письменниці.

Таким чином, сукупність уявлень Лесі Українки про себе, про світ, про свої взаємовідносини зі світом, про своє місце в світі та життєве призначення почало формуватися з раннього дитинства під впливом визначного діяча українського національного руху ХІХ ст. М.П.Драгоманова. Постать Лесі Українки була і є унікальним явищем не лише з точки зору її внеску в літературний процес та суспільно-політичний розвиток України, але також – і в аспекті її особистісних світоглядних позицій.

Еволюція світогляду Лесі Українки відбувалася шляхом критичного синтезу ліберально-демократичних поглядів М.Драгоманова, теорії «європеїзму» та «космополітизму», західноєвропейських соціалістичних доктрин

та своїх власних переконань [Багаліка 2000: 11]. Талант Лесі Українки поєднав пристрасть Прометея, мудрість філософа і талант художника-майстра. За коротке життя її обдарованість виявилася у багатьох напрямках літературної праці – поезії, драматургії, прозі, перекладах, фольклористиці, літературній критиці і публіцистиці. Фізично хвора поетеса мала голос трибуна. Її огнисте слово звучало, за визначенням Івана Франка, як гарячий поклик до бою за волю і людські права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багаліка Ю.О. Історичні погляди Лесі Українки: Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 2000. Реж. доступу: [https:// library.org.ua/sectsons-lood/php](https://library.org.ua/sectsons-lood/php).

2. Голубенко Н.О. Навчання у листах // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – №12. – С.19-20.

3. Драгоманов М.П. Вибране : «...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». – К., 1991. – С. 605-618.

4. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя і творчість // Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина. – К., 2002. – С. 226.

5. Козачок Я. Світогляд та естетика мислення Лесі Українки в давніх і новіших інтерпретаціях. – К., 2008. – С.73-83. (Реж. доступу:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Lukrsuch/2008_4_2/R_1/Kozachok.pdf).

6. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Автор проекту та відповідальний за випуск Сташенко. – Репрент. вид. – Луцьк, 2006.

7. Кузьминець Ю.О. Історизм світогляду Лесі Українки // Пам'ять століть. – 1999. – №3. – С. 137-149.

8. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Історичні есе: У 2 т. – Т.1 / Перек. з англ. – К.,1994. – С. 299-348.

9. Леся Українка // Зеров М. Твори: У 2 т. – Т.2. – К., 1990. – С.362-364.

10. Погребенник В.Ф. Михайло Драгоманов і Леся Українка: результативність ідейно-творчого спілкування // Перші міжнародні драгоманівські читання: Матеріали/ Укл. І. Волинка, В. Сергієнко, Л. Макаренко. – К., 2003. – Вип.1. – С.180-185.

11. Спогади про Лесю Українку. – Вид. 2-е, доп. – К., 1971.

12. Трофімчук Т. Вплив Олени Пчілки та Михайла Драгоманова на формування історичних поглядів Лесі Українки // Минуле та сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка та родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині: матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжен. літ.-мемор. музею Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – Вип. 33 – С.72-73.

13. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – Т.10. – К., 1978.

14. Филипович П.П. Леся Українка // Літературно-критичні статті. – К.,1991. – С.105-116.

15. Франко І. Зібрання творів: У 50-тит. – Т.31. – К., 1981. – С. 262.

16. Волинський І. Взаємини Лесі Українки і Михайла Драгоманова. – Тернопіль, 1991. – С. 52-53. Реж. доступу: [https:// www.dragomanov.info/vzaemsne - slesejukr.html](https://www.dragomanov.info/vzaemsne-slesejukr.html).

17. Лозинська Я., Хруцький А. Михайло Драгоманов – великий український теоретик. – К., 2011. Режим доступу: [http:// ditext/com](http://ditext.com).

18. Незбагнена велич Лесі Українки в дослідженнях і критиці/ Бібліографічний показник. – Луцьк, 2010. Реж. доступу: [ua.convdocs.org/docs/index – 204133.ntml](http://ua.convdocs.org/docs/index-204133.ntml); www.pdfactory.com.

Lidiya Luk`janchuk

The article examines some features of Lesya Ukrainka's worldview, which was formed under the influence of her uncle – a prominent civil activist and a scholar – Michael Drahomanov, who was both: her advisor and her teacher. The story of the friendship of these two thinkers and evolution of Lesya's vision of the world is based on studying of the rich epistolary material.

Key words: worldview, thinker, materialism, national idea, evolution.